

Rembeczki Eszter:
Az elfeledetlenség örömhíre

Jean-Louis Chrétien: *A felejtetetlen és a nem remélt*¹

Jean-Louis Chrétien könyvét kezünkben forgatva, rendkívül „olvasóbarát” műre számíthatunk (terjedelme, borítójának egyszerre letisztult és intellektualitást sugalló látványa, valamint magának a könyvnek anyaga, állaga mind ezt az érzetet kelti). A cím rejtőzködik (sötétzöld felületen fekete felirat), ezzel is enigmatikus fénybe borítva a művet. *A felejtetetlen és a nem remélt*. – Mit jelent ez? Mire utal, és hová utal bennünket? Egyáltalán hogyan kapcsolódik össze ez a két fogalom? E két kifejezés mintha a semmiben lógna – s ez némileg megrémít, és kíváncsivá tesz.

Hogy egy kissé közelebbről indulhassunk a kortárs fenomenológiai elmélkedés felfedezésére, érdemes az *Előszó* elolvasása után hátulról, a könyv végén található *Visszatekintéssel* folytatni ismerkedésünket a szöveggel. A mű keretét képező két szakasz a könyv 1999-ben megjelent második kiadása alkalmával csatlakozott a főszöveghez, hogy olvasói következő generációja avatottabban és tágabb összefüggésben látna ugorhasson fejest a témába. Mielőtt azonban elindulnánk ezen az úton, érdemes egy pillantást vetni a könyv hátulsó fülszövegére, melynek jóvoltából informálódhatunk a Magyarországon talán még kevésbé ismert szerzőről. Jean-Louis Chrétien-t azon kortárs francia fenomenológiai gondolkodók közt szokás említeni, akik a Dominique Janicaud terminológiája szerint „teológiai fordulatot” végrehajtó irányzatot képviselik – olyan nevek mellett, mint Michel Henry, Jean-Luc Marion, vagy éppen Emmanuel Lévinas. A bő harminc éve publikáló költő, filozófus, eszmetörténész a Sorbonne-Paris IV egyetemén filozófia professzor, gondolkodása középpontjában a metafizikai-teológiai hagyomány áll. A könyvben külön figyelmet érdemel a mintegy négy oldalt kitevő *Névmutató*, amely széleskörű tájékozottságot sejtet, s mely egyaránt felölel filozófusokat és teológusokat, költőket és írókat, vallástörténészeket, pszichológusokat, nyelvészeket, s a sor itt nem ér véget... – az ókortól egészen napjainkig érintve minden nagy filozófiai, történeti korszakot, Nyugatot és Keletet; ezzel is rámutatva a probléma mindenkori aktualitására.

¹ Jean-Louis Chrétien: *A felejtetetlen és a nem remélt*, Vigilia Kiadó, Bp, 2010. A szöveg Cseke Ákos kiváló fordításában jelent meg, akiről a szerző nagy elismeréssel nyilatkozik a „Megjegyzés a magyar kiadáshoz” című szakaszban.

„Ha mások megfélekednének is, / én nem feledkezem meg rólad”² – olvashatjuk a könyv mottójaként. A mű célja és tétje a szerző egyéni (s művei sorozatán végigvonuló) filozófiai és szellemi útkeresése, melynek kifutása a Bibliába ágyazódik. A filozófia és teológia ilyenén összekapcsolása Chrétien szerint, aki maga is mindkét területtel foglalkozik, nem problematikus, ha nem tévesztődik össze egyik a másikkal, s csak a végső kérdések kapcsán fonódnak össze, melyekre az ember hit nélkül képtelen választ adni. „Kérdéssé váltam önmagam előtt”³ – a szerző Szent Ágoston e híres kérdésével mintegy az emberi útkeresés kiindulópontját idézi meg a *Visszatekintés*ben, s ezzel arra a többletre utal, amellyel az ember a világgal való találkozásakor szembesül saját maga kapcsán. Az e többlet által megkívánt ígéret, a szó (mely a Másikkal történet párbeszéd, és jelenlétként a múlt és a jövő fiktív tanúja) alapítja meg azt az emberi időt, mely megkülönböztet, kitüntet a világ dolgai közt. Az emberi ígéret az isteni ígéret képe, azé az ígéreté, mely az időtlent (a már mindig eljöttet) alapozza meg, amelybe az emberi idő belesimulhat. Egy olyan eredetről van itt szó, amelyről nincs emlékképünk, de lényünkől elválaszthatatlan. „Csak az elvesztés tapasztalata választhat el minket az eredettől – írja a szerző – csak [...] az elvesztés teszi lehetővé, hogy valóban azzá váljunk, akik vagyunk.”⁴ Az elvesztés tehát a felejtés lényegi formája. A könyv első két fejezete a hétköznapi, és abszolút értelemben vett felejtés és emlékezés fogalomparjának tisztázásával, körüljárásával foglalkozik, hogy azután a harmadik fejezetben rátérhessen a címben ígértre – arra, ami a felejtés különböző formáinak való kitettségünkben mégis felejtethetetlen. A negyedik fejezetben ezt kiterjesztve mutatja be a felejtethetetlen új időt alapító hirtelen és nem remélt jellegét, ami az ígéret, mint lényegi (embert és Istent összekapcsoló) viszony feltétele. A cím két sajátos dimenziójú kifejezése a szüntelen fogalmában kapcsolódik össze – a felejtethetetlen, mint a múlt, és a nem remélt, mint a jövő eljövételének jelenben egyesülő mozgásával.

„Mi az, amit nem lehet elfelejteni?”⁵ – hangzik a felejtethetetlen kérdése a harmadik fejezetben, ennek megválaszolásához azonban a felejtés mibenlétét és lehetőségeit kell tisztázni, és a felejtethetetlen végletességéhez mérten a végletekig kitágítani. Így rímelhet a felejtethetetlenre az első fejezet felejtésre vonatkozó kérdése: „Létezik-e egy mindent megelőző, legelső felejtés [...] egy radikális felejtés, mely

2 „Et si illa oblita fuerit, / ego tamen non obliviscar tui.” Ézsaiás 49,15. A fordítást a Magyar Bibliatársulat változatában idézem. A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Bp, 2001. Jelen könyvben egy későbbi szöveghelyen a következő fordításban található: „S még ha az megfélekednének is: én akkor sem feledkezem meg rólad.” Izajás 49,15. Jean-Louis Chrétien: *A felejtethetetlen és a nem remélt*, 130.

3 Jean-Louis Chrétien: *A felejtethetetlen és a nem remélt*, 155.

4 I. m. 9.

5 I. m. 107.

nem feltételezi az emlékezést...?”⁶ Az első fejezetben, mely *Az ősrégi és a visszaemlékezés* címet viseli, a felejtés rétege rajzolódik ki előttünk, s megdumhatjuk, hogy a probléma „már a görögöknél is”, de köztük legdominánsabban Platón mitikus tanításaiban érhető tetten, ahol a tudás a visszaemlékezés formájában „szerezhető meg” emberi létünk során. Az ezzel feltételezett preegzisztens létezés során lelkünk a lét pusztja szemlélésével olyan lényegi tudásra tesz szert, amit a születéssel, vagyis a megtestesüléssel el kell felejtenünk. A születés okozta felejtés maga után von egyfajta önfelejtést is. Ez azt jelenti, hogy az ősrégiben élt énünk, csakúgy mint e „másik múltunk” nem szerezhető vissza. Az ősrégi eszerint „nem része életem történetének, [...] és az ősréginek ez a többlete alapozza meg lételemet, ez az, ami elindít és utamra bocsát, holott alig-alig ismerem”, és ami ezért „közvetlenül soha nem válhat megismerésem tárgyává”.⁷ Azon gondolkodók, akik az ősrégi múlttal kapcsolatos elméletekből ki kívánnák iktatni a „mesés elemet”, s ezzel racionalizálni próbálják a mítoszt (például Leibniz, és a velünk született ideák tana), az a priori idő, és a felejtés kérdését vetik el, és a felejtés elfelejtésének hibájába esnek. Ezzel egyrészt elvész az eredeti felejtés új életere, és új időt alapító lehetősége; másrészt, ha nem történe meg a legelső felejtés aktsusa, ha mindenre emlékeznénk előzetes létünk tanulságaiból, vagy pedig nem ismernénk fel valós (szerzett) tudatlanságunkat, semmi nem indítana utunkra és sarkallna bennünket aktuális létünk, és a világ felfedezésére irányuló kutatásra. Plótinosz létünknek ezt a tőlünk távol maradó alapját a számunkra már mindig megadatott Jó-ban gondolja el, amit ezért nem kell várnunk (mint a Szép eljövételét), hanem ő tekint ránk várakozással. Az a felejtés, amiről itt szó van, „nem egy már kialakult emlékezetre következik, és nem is annak elgyengülése”, hanem ő maga teszi lehetővé „az igaz emlékezetét, vagyis a visszaemlékezést”.⁸

A felejtés tartaléka című második fejezet a felejtés legtöbbször félreértésekhez vezető, ám mindig tanulságos elgondolásaival, és ezek szintetizálásával foglalkozik. A szakasz ismét egy mottóval indul: „*semmi sem veszik el / abból ami tovatűnik*”⁹, amelynek első fele képezi az értelmezések centrumát. A probléma kiinduló kérdése, hogy egy emlék eltűnése vajon visszavonhatatlan elvesztést jelent, vagy csupán egy időleges elérhetetlenséget. Az utóbbi felfogás a felejtést az emlékezet szinonimájává teszi, és az emlékezet rejtett kincsesládájának mitikus képét idézi meg. E felfogás lényege nem pusztán az emlékek (minden emlék) elraktározásában áll, hanem az emlékek konstruktív (poétikus) megőrzésben, amellyel bizonyos emlékek újrászíneződhetnek, nyerhetnek új értelmet. Az első esetben viszont az önel-

6 I. m. 15.

7 I. m. 32.

8 I. m. 57.

9 André du Bouchet idézete. I. m. 61.

vesztés egy sajátos, önmegalkotó módjával találkozunk, mely egy képességünk (a felidézés képességének) elvesztéséből fakad. Ha bizonyos emlékeink elvesznek, az – azon kívül, hogy legyen „helyük” új emlékeinknek – avégre történik, hogy megszabadulhassunk múltunk elfogadhatatlan, és érvénytelené vált mozzanataitól, s így lehetővé váljon igazi önmagunk megtalálása¹⁰. A felejtés mindkét elgondolás esetében mindenkori tudatunk szolgálatában áll, hiszen elménkkel nem foghatjuk fel egyszerre egész múltunkat – különben az feloldódna a tiszta aktualitásban, és felszámolná saját magát. A felejtés e két felfogása a teljes felejtés tagadásához vezet. Egy harmadik szempont szerint viszont a múlt emlékezettel szembeni többlete a másokkal és a világ dolgaival való találkozásból fakad, ami már a jelenben is túlárado. Így a Másikhoz fűződő lényegi viszonyunk a Másik tanúságára utalhat minket felejtésünkben, és az ő és magunk iránt való felelősségünkben tett ígéret alapíthatja meg a tulajdonképpeni időt és személyiséget, mint új életet. Keresztes Szent János, és (később, a harmadik fejezetben) az ókeresztény hagyomány nyomán Chrétiens a felejtést a reménnyel hozza összefüggésbe, amennyiben az elme aszkézis és kiüresítése teszi lehetővé Isten teljes befogadását, az Istenben való feloldódást, a világ dolgainak emlékezetétől mentesen. A felejtés tartaléka tehát nem az emlékezet tartaléka, hanem az, ami saját céljához rendeli az emlékezetet.

A felejthetetlen, a harmadik fejezet tanulsága szerint, valami mindörökre fennmaradni akaróra, és valami emlékezetesre, illetve axiologikus értelmezésekben a boldogság alapjával szolgáló tartósságra és állandóságra utal. Arisztotelésznél ezek az erényhez vezetnek el, ami emberi létünk lényeges részét képezte állandóan szemünk előtt áll, mivel „minden pillanatban döntenünk kell”¹¹. A felejthetetlen itt már a jövőre vonatkozik, és kevésbé a múltra, mint ahogyan a felejtés elméletei sejtetnék. Rendkívül sok negatív meghatározással közelít a szerző a felejthetetlenhez. Ezekből kiderül, hogy nem egy emlékezet tárgyáról van szó, és nem is egy ilyen emlék ismétléséről (mint a vágy esetében) – de valami olyanról, ami túlárado rajtunk. Ilyen lehet (Malebranche álláspontját követve) a lét, amire nem tudunk egy pillanatig is nem gondolni (míg magunkról olykor megfedelkezhetünk), és ilyen Isten, aki igényt támasztott ránk azáltal, hogy a saját (s ezáltal az örökkévalóság) képére teremtett minket, s akit szintén képtelenek vagyunk tökéletesen emlékeztünkbe idézni. A felejthetetlen tehát „nem az, amit folytonosan megragadunk és ami nem tud kibújni az emlékezet hatalma alól, hanem az, ami folytonosan meg-

10 Kafka és Paul Valéry parabolája szerint például sosem tudnánk úszni vagy sétálni, ha mindig annak az időnek a képe lenne jelen elménkben, amikor még képtelenek voltunk ezek gyakorlására. I. m. 80-81.

11 I. m. 113.

ragad bennünket és aminek nem tudunk kibújni a hatalma alól.¹² Chrétien koncepciója szerint a hitben, mely „lényege szerint visszaemlékezés” Isten ígéreteire, „a visszaemlékezés reménykedéssé alakul át a felejtés tüze által”.¹³ A mi Másoknak tett ígéreteink felejtetlenségre tartanak igényt, de feledékenységünk, és ígéreteink rajtunk túlmutató többlettel szembeni gyengeségünk miatt Isten tanúságára szorulnak, hogy emlékezhessünk. Isten az, aki számára felejtetlenség vagyunk.

„A felejtetetlen a nem reméltben gyökerezik.”¹⁴ A harmadik fejezet e záromondatával végre felsejlik előttünk a címben szereplő két fogalom kapcsolata, amelynek kifejtését a negyedik fejezettől várhatjuk. *A hirtelen és a nem remélt* szakasza Euripidész *Alkésztisz* című drámáján keresztül világít rá, hogy a nem remélt és a váratlan egy eltervezéseinken és hatalmunkon kívül álló fordulatra utal az események sorozatában. A nem reméltet így nem várhatjuk; viszont a pusztán rend szerint eljövő dolgok reménye a legreménytelenebbé tehet minket, hiszen megfoszt attól a reménytől, mely a világra való nyitottságunkból fakadna. A nem remélt tehát csak a reményteli embereknek jön el, eljövetele pedig csak hirtelen, egy csapásra történhet meg. Az isteni eredetű tudásokhoz is csak azonnali belátással, és nem hosszú kutatással juthatunk el. „Csak a hirtelen lehet korszakalkotó”¹⁵, az, ami új időt nyit meg azáltal, hogy betör életünkbe. A kanti értelemben vett erkölcsi kezeszség egyfajta újjászületést jelent, ami egy magunknak tett fogadalom által jellemünk „hirtelen” végbemenő megalapozásából fakad. De ígéreteink nem kizárólag saját magunknak szólnak, és bennük arra az ígéretre adunk választ, amely utunkra bocsátott minket. Ez az ígéret a Biblia szerint már megtörtént az isteni lényeg testet öltésével (mellyel azonban megőrizte rejtettségét), és újra ígért. „Isten ígérete egyesíti az ősrégit, a felejtetlent és a nem reméltet.”¹⁶ A teremtsre emlékezve az ősrégire emlékezünk, az emlék és a nem remélt reménye pedig az Ígéret Földjének ígéretében egyesül, amely meghalad „minden emberi várakozást és erőfeszítést”¹⁷, s amely egyedül képes mindent feledtetni velünk.

A könyv elolvasása után láthatjuk, hogy a felejtetetlen és a nem remélt fogalmi egyáltalán nem a semmiben lógnak. Értelmüket etikai és szakrális tartalommal egyaránt, az igazán emberhez szóló megnyilvánulásaikban kell tekintenünk, melyek az idő (emberi és embert megelőző őseredetijét egyesítő) szálára fűződnek fel. Jean-Louis Chrétien elmékedése létünk eredete és értelmének kérdésében a

12 I. m. 121.

13 I. m. 124.

14 I. m. 130.

15 I. m. 147.

16 I. m. 153.

17 Uo.

filozófiai megalapozás után végső soron a Bibliához és Isten kegyelméhez utal bennünket – aki nem felejt el bennünket –, ami a történelem során már „igen nagy vigasztalást hozott az embereknek”.¹⁸

Összességében egy gyönyörű szöveggel van dolgunk. Már-már megrévesztően olvasmányos és szép stílusú mű költők és írók beemelásával gazdagítva, akik sajátos megközelítésükkel és kifejezés módjukkal egzisztenciálisan is mélyebbre visznek az eszmefuttatásokban. Ugyanakkor a gondolatok kifejtése rendkívül sűrű, és aktív koncentrációt igényel, amit tovább nehezít a rendkívül sok szerző szimultán működtetése, ami miatt néha nem könnyű követni, kinek az elméletét elemzi épp, s hol mutatkozik saját koncepciója. Az erre irányuló, számára már ismert kritikának elébe menve a szerző reagálni kíván e „vádra”, s hűen saját filozófiájához az emberi hang „még egyediségében is eredendően polifonikus”¹⁹ és dicsérő jellegére figyelmeztet. A tisztelet, amivel Chrétien a gondolkodás és a szöveg mint szöveg iránt viseltetik, műve egészét jó érzést keltően hatja át.

18 Spinoza: *Teológiai-politikai tanulmány*, Osiris, Bp, 2002, 296.

19 Jean-Louis Chrétien: *A felejtethetlen és a nem remélt*, 165.